

KAZAK EDEBİYATI TARİHİ

*Kuanyszbek KENZHALİN**
*İbrahim YILDIRIM***

Kazak Millî Akademisi bünyesinde bulunan M. Auezov Edebiyat ve Sanat Enstitüsü kırk yıllık bir aradan sonra, alanında önemli bir boşluğu doldurarak, tekrar “Kazak Edebiyatı Tarihi” adında bir eser yayımladı. Enstitü Müdürü Prof. Dr. Seyit Kaskabasov’un başkanlığında, alanında uzman bilim adamlarının oluşturduğu bir komisyonun uzun süren emekleri neticesinde ortaya çıkan “Kazak Edebiyatı Tarihi” adlı eser on ciltten meydana gelmektedir ve eserde Kazak edebiyatının kronolojik tanıtımı yapılmıştır. Eserin yayınlanmasıyla ilgili olarak, Prof. Dr. Seyit Kaskabasov şu açıklamayı yapmıştır: “40 yıl önce altı ciltlik ‘Kazak Edebiyatı Tarihi’ yayımlanmıştı. Ancak o zamandan beri toplumumuzda hem siyasi, hem kültürel pek çok değişiklikler oldu. Sovyet döneminde çeşitli sebeplerden sansürlenene, isimleri yasaklanan pek çok şair ve yazarımız bağımsızlığımızla birlikte, tekrar halkımıza seslerini ulaştırabildiler. Ayrıca kültürümüze, edebiyatımıza, bilimselliğe yeni yaklaşımlar ortaya çıktı. Kültürümüzün, edebiyatımızın, geleneklerimizin canlandırılması ve yaşatılması için devletimiz de çok büyük kaynaklar ayırdı ve bu alana özel önem verdi. Devlet tarafından yürürlüğe konan ‘Kültürel Miras Programı’ gereği ‘Kazak Edebiyatı Tarihi’ adlı eser yeniden yazıldı. Bu çalışmada ilk çağlardan günümüze, edebî türlerin oluşumu ve gelişim süreçleri incelendi. Bu çalışmanın daha önce yayımlanmış 6 ciltlik eserden en önemli farkı, Kazak edebiyatı ile ilgili bütün konuların bütünlük içinde ele alınması ve Sovyet sistemi içinde sansüre uğramış, içeriği nedeniyle yasaklanmış pek çok eserin ilk kez bilimsel yöntemlerle incelenerek halkımızın istifadesine sunulmuş olmasıdır. Her cildin sonunda içerikle ilgili Rusça ve İngilizce özetler verilmiştir.”

Kazak Edebiyatı Tarihi adlı on ciltlik eserin ciltlere göre içerikleri şöyledir:

* M. Auezov Edebiyat ve Sanat Enstitüsü

** A. Yesevi Üniversitesi Türk Dili Okutmanı

1. Cilt: Kazak Folkloru

Birinci cilt milli folklor tarihini içermektedir. Bugüne değin Kazak folkloru, tarihî açıdan araştırılmamıştır. Bu ciltte ilk defa Kazak folklorunun tarihî gelişim dönemleri detaylı olarak verilmiştir. Özellikle, eski dönemlerdeki folklorun niteliği, orta yüzyıllarda folklorun edebî esere dönüşü ve yeni dönemde folklor türlerinin değişerek yeni tarzların ortaya çıkış süreci araştırılmıştır. Bu araştırmanın neticesinde, çok eski dönemlerde oluşan folklor ürünlerinin zamanla gelişerek bugünkü çağdaş, çok çeşitli ve çok yönlü edebiyatımıza, sanatımıza temel oluşturduğu ispatlanmıştır. Birinci cilt, üç ana ve birçok alt bölümden oluşmaktadır.

1. Bölüm: İlk Çağlardaki Manevi Medeniyet

- a) İş Folkloru (Derleyicilik ve avcılıkla ilgili folklor, Hayvancılıkla ilgili folklor, Tarımla ilgili folklor)
- b) Geleneksel Folklor (Mevsimlik geleneksel folklor, Aile folkloru, Sihirle ilgili folklor)
- c) Eski Folklor (Mit, Hikâye, Etimolojik masallar, Hayal-düş masalları, Bilmeceler)

2. Bölüm: Orta Yüzyıllardaki Folklor

- a) Türk Yazı Anıtlarındaki Folklor (Türk Kağanlığı dönemindeki folklor, Oğuz-Kıpçak devrindeki folklor, Altın Ordu dönemindeki folklor),
- b) Kazak Hanlığı Dönemi Folkloru (Hayvanlarla ilgili folklor, Kahramanlık masallarıyla ilgili folklor, Kahramanlık destanları, Aşk destanları, Efsaneler, Hikâye külliyyatı, Vecize sözler, Tarihî destanlar, Atasözleri, Deyimler)

3. Bölüm: Son Dönem Folkloru

- a) XVIII-XIX. Yüzyıllardaki Folklor (Kısa masallar, Hiciv hikâyeleri, Efsaneler, Tarihî destan ve türküler, Atışmalar, Lirik şiirler)
- b) XX. Yüzyıldaki Folklor (1916 özgürlük direnişiyle ilgili folklor, İşçi folkloru, Şiir, Bilmeceler, Atasözleri ile deyimler, Hikâyeler)

2. Cilt: Eski Çağ ve Orta Yüzyıl Edebiyatı

“Kazak Edebiyatı Tarihi”nin ikinci cildi Eski Çağ ve Orta Yüzyıl Edebiyatı şeklinde iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Saka ve Hun dönemine ait edebî ürünler incelenmiştir. Bu bölüm Sakaların “Alp Er Tonga”, “Şu” gibi kahramanlık destanları; Hunların “Atilla”, “Kök Böri”, “Ergenekon” gibi kahramanlık destanları ve “Huastuanıft” adlı edebî eseri içermektedir. İkinci bölüm ise üç alt grupta incelenmiştir:

- a) Türk Kağanlığı Dönemi: Kültegin ve Tonukök anıtları.
- b) Oğuz-Kıpçak Dönemi: “Oğuzname”, “Kokrut Ata” destanları, X-XII. yüzyıllarda yaşamış Türk âlimi El-Farabî'nin eserleri.

Karahanlılar Dönemi: Bu bölümde Yusuf Balasagun, Mahmut Kaşkarlı, Ahmet Yesevi, Süleyman Bakırgani, Ahmet Yükneci'nin eserleri incelenip onların Eski Zaman Edebiyatı tarihindeki yeri belirtilmiştir. Önceleri kısmen incelenen bu dönem eserleri, bu eserde yeni bakış açısıyla ve ayrıntılı olarak incelenmiştir. Bu ciltte ek olarak Eski Zaman Edebiyatı ile ilgili kullanılan eserlerin bibliyografyası da verilmiştir.

3. Cilt: Altın Ordu ve Kazak Hanlığı Dönemi

“Kazak Edebiyatı Tarihi”nin üçüncü cildinde XIII-XVIII. yüzyıllardaki yazılı edebiyat ile şair-âşıklar edebiyatı incelenmiştir. Altın Ordu devri edebiyatının XIII-XV. yüzyıllar arası yaşamış olan önemli temsilcileri Harezmi, Kutup, Saif, Dürbek, Rabguzi, Ali'nin eserleri; XVI-XVII. yüzyıllar arası yaşamış Zahiriddin Babur, Muhammed Haydar Dulati, Kadirğali Jalairi, Abulğazi Bahadırhan gibi şair-yazarların eserleri araştırılıp onların Kazak edebiyatı tarihindeki yeri belirtilmiştir. Bununla birlikte, XV-XVIII. yüzyıllardaki şair-âşık edebiyatının tanınmış temsilcileri: Asan Kayğı, Kaztuğan, Dospambet, Şalkız, Buhar, Aktamberdi, Tattikara gibi ozanların eserleri ayrı ayrı incelenmiştir. Ayrıca bu ciltte, Kazak söz ustaları Töle Biy, Kazıbek Biy ve AYTEKE Biy'in eserleri de geniş bir şekilde araştırılmıştır.

4. Cilt: XIX. Yüzyılın İlk Yarısındaki Edebiyat

“Kazak Edebiyatı Tarihi”nin dördüncü cildinde XIX. yüzyılın ilk yarısındaki edebî geleneğin tahlili yapılmıştır. Toplum hayatında meydana gelen değişiklikler ve bu değişimin edebî eserlerdeki yansımaları, ilk kez bilimsel kanıtlarla ortaya konmuştur. Sovyet döneminde siyasi nedenlerden dolayı isimleri, eserleri yasaklanmış olan ya da gerektiği kadar incelenememiş pek çok sanatçının eseri bu ciltte ele alınmıştır. Şal Kulekeuli, Dulat Babatayulı, Mahambet Ötemisuli, Koteş Rayımbekuli, Şortanbay Kanayulı, Kobılan Böribayulı, Janak Sağındıkulı, Abıl Tileuuli, Tübek Baykoşkarulı, Sabırbay Aktaylakulı, Şerniyaz Jarılğasulı, Şöje Karjaubayulı, Ulbike Jankeldikızı, Nurım Şığırşıkulı gibi birçok sanatçının eserleri incelenmiştir. Bu cildin sonunda incelenen sanatçıların eserlerinin listesi verilmiştir.

5. Cilt: XIX. Asrın İkinci Yarısındaki Edebiyat

“Kazak Edebiyatı Tarihi”nin beşinci cildinde XIX. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan yeni edebî üsluplar tanıtılmaktadır. Ciltte halk edebiyatının o dönemdeki özellikleri ve yeni edebiyatın gelişim basamaklarından bahsedilmektedir.

Toplumsal değişimlerin yazara ve edebî esere olan etkileri, birbirleriyle olan bağıntıları bilimsel açıdan incelenmiştir. Özellikle Şokan Velihanov, Abay Kunanbaev, İbray Altınсарın başta olmak üzere Akan Koramsaulı, Birjan Kojağululu, Maylıkoja Sultankojaulı, Arip Tanirbergenulı, Nurjan Nauşabayulı, Aset Naymanbaev gibi birçok meşhur edebiyatçının eserleri incelenmiştir. Kazakistan'ın bağımsızlığını kazandığı dönem kadar isimleri edebiyat tarihimizde yer bulamayan Şangerey Bökeev, Akmolla Muhamediyarulı, Şadi Jangirulı, Murat Monkeuli, Bazar Ondasulı, Musabek

Bayzakulı, Aktan Kereyulı gibi büyük şairlerin eserleri de bu ciltte ele alınmıştır. Cildin sonunda XIX. yüzyılın ikinci yarısında eser veren sanatçıların bibliyografyası verilmiştir.

6. Cilt: XX. Yüzyılın Başındaki Kazak Edebiyatı (1900-1917)

“Kazak Edebiyatı Tarihi”nin altıncı cildinde yirminci asrın başlarındaki edebî gelişmeler incelenmiştir. Bu dönemde edebiyat anlayışında meydana gelen gelişmelerin yanında, büyük söz ustası Abay için ayrı bir bölüm açılmış ve edebî ekolünden söz edilmiştir. Bu ciltte halk nazım temsilcileri ile Alaş vekillerinin oluşturduğu yeni edebiyatın o dönemdeki durumu ve gelişmesi incelenmiştir.

Kazak edebiyatının XX. yüzyılın başlarında temel niteliği olan özgürlükçü karakterinin sonraki yıllarda dile getirilmesi, Çarlık Rusyası ve Sovyetler Birliği dönemlerinde siyasi nedenlerle yasaklanmış ve anlatılamamıştır. Millî edebiyatın önderleri Alihan Bökeyhan, Şakarım Kudayberdiulı, Ahmet Baytursınulı, Sultanmahmut Torayğırov, Sabit Dönentayulı, Mirjakıp Dulatulı, Jiyenğali Tilepbergenov, Spandiyar Köbeyulı gibi pek çok sanatçının eserleri özellikle incelenilmemiştir. Bağımsızlığa dek edebiyat tarihindeki yeri belirtilmemiş Ğumar Karaş, Jienğali Tilepbergenov, Berniyaz Küleev, Narmanbet Ormanbetulı gibi birçok şairin eserleri bu ciltte araştırılmış ve 1916 Özgürlük Direnişi ile ilgili özel bir bölüm açılmıştır. Son olarak bu döneme ilişkin bibliyografya eklenmiştir.

7. Cilt: Sovyet Dönemi (1917-1940)

“Kazak Edebiyatı Tarihi”nin bu cildi Sovyet devrinin başlarını kapsamaktadır. Burada 1923-1940 yılları arasındaki edebiyattan bahsedilerek o dönemdeki nazım, nesir, tiyatro, tenkit gibi türler ayrı ayrı incelenmiştir. Bununla birlikte söz konusu dönemdeki edebî gelişmelere öncülük eden şair-yazarlardan Saken Seyfullin, Mağjan Jumabaev, Jüsipbek Aymaıtov, Beyimbet Maylin, İliyas Jansügirov, Jambıl Jabaev, İsa Bayzakov, Nürpeyis Bayğan’ın eserleri incelenmiştir. Kazak edebiyatı tarihinin en zor dönemi sayılan bu dönemdeki edebî gelişmeler ve yazılan eserler tekrar incelemeye alınmıştır. Bu cildin sonunda o dönemdeki edebî eserlerin dizini ve bibliyografyası verilmiştir.

8. Cilt: Sovyet Devri (1940-1956)

“Kazak Edebiyatı Tarihi”nin sekizinci cildinde Sovyet devrinin ikinci dönemi anlatılmaktadır. Burada 1941 ve 1956 yılları arasında Kazak edebiyatının tarihî gelişimi anlatılmış ve bu dönemdeki nazım, nesir, manzume, tiyatro, eleştiri ve edebî inceleme alanları ayrı ayrı başlıklar altında incelenmiştir. Bu gelişim sürecine öncülük eden edebiyatçılardan Muhtar Auezov, Sabit Mukanov, Ğabit Müsirepov, Ğabiden Mustafın, Tair Jarokov, Abdilda Tajibaev, Ğali Ormanov, Kasım Amanjolov, Kalijan Bekhoj’in eserleri araştırılmıştır. Bu incelemelerin yanında, Çin ve Moğolistan’da yaşayan Kazakların edebiyatı da ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Bu cildin sonunda o dönemdeki edebî eserlerin dizini ve bibliyografyası verilmiştir.

9. Cilt: Sovyet Devri (1957-1990)

Bu ciltte Sovyet yönetiminin son dönemindeki, nazım (lirik-manzume), nesir (çağdaş roman, tarihî roman, uzun hikâye, hikâye), tiyatro yazarlığı, edebiyat bilimi ve edebî tehdit meseleleri incelenmiştir. Ciltte, 1960-1980 yılları arasındaki Kazak edebiyatının tanınmış temsilcileri İlyas Esenberlin, Hamit Ergaliev, Juban Moldağaliev, Sırbay Maulenov, Tahaui Ahtanov, Abdijamil Nürpeyisov, Kaltay Muhamedjanov, Gafu Kayırbekov, Saken Jünisov, Mukağali Makataev, Şerhan Murtaza, Kadir Mirza Ali, Tumanbay Moldağaliev, Kalihan Iskakov, Abiş Kekilbaev, Muhtar Mağauin gibi edebiyatçıların eserleri incelenmiştir. Kazak edebiyatı tarihi açısından büyük önem taşıyan bu dönemde, Çin ve Moğolistan'daki Kazakların edebiyatı ile Rusça eser yazan Kazak edebiyatçılarının da eserleri incelenmiş ve o dönemdeki edebî ömür şeceresi, edebî ilişkiler de ayrı ayrı araştırılmıştır. Son olarak 1960-1980 yılları arasındaki Kazak edebiyatının bibliyografyası verilmiştir.

10. Cilt: Kazak Edebiyatı Bağımsızlık Dönemi (1991-2001)

Bağımsızlığın ilk on yıllık dönemini kapsamaktadır. Kazak edebiyatının 1991-2001 yılları arasındaki gelişim süreci incelenmiştir. Bundan önceki ciltlerden farklılığı, bu dönemde belli bir edebiyatçı grubunun edebî portresi verilmemiştir. Bu dönemde özgür bir ortamda üretilen, bağımsız, nesir, uzun hikâye, kısa hikâye, araştırmacı yayınlar, hiciv, fantastik, lirik, manzume, tiyatro yazarlığı gibi türlerin her birinin günümüzdeki durumu ele alınmıştır. Ayrıca Kazakistan'da yaşayan ve Kazak olmayan toplumların da edebiyatlarına değinilmiştir. Çağdaş edebiyat bilimi, edebî eser ve edebî tehditler de araştırılmıştır. Son olarak bu döneme ait edebiyatçıların öz geçmişleri de kitaba eklenmiştir.